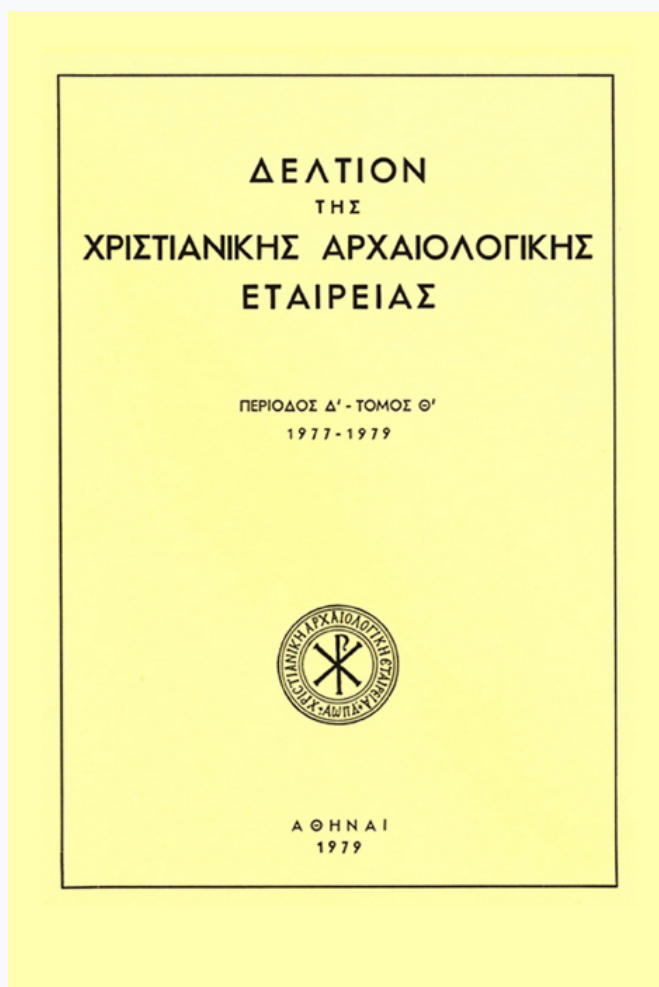

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 9 (1979)

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979)

Κιβωτίδιο από ελεφαντοκόκαλο της Μονής Οπλού (πίν. 113-114)

Μαρίνος ΚΑΛΛΙΓΑΣ

doi: [10.12681/dchae.881](https://doi.org/10.12681/dchae.881)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΛΛΙΓΑΣ Μ. (1979). Κιβωτίδιο από ελεφαντοκόκαλο της Μονής Οπλού (πίν. 113-114). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 9, 303-307. <https://doi.org/10.12681/dchae.881>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κιβωτίδιο από ελεφαντοκόκαλο της Μονής Οπλού
(πίν. 113-114)

Μαρίνος ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της
Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979) • Σελ. 303-307

ΑΘΗΝΑ 1979

ΚΙΒΩΤΙΔΙΟ ΑΠΟ ΕΛΕΦΑΝΤΟΚΟΚΑΛΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΟΜΠΛΟΥ

(ΠΙΝ. 113 - 114)

Σε μιὰ κρυμμένη πτυχή τοῦ Παναχαϊκοῦ, σὲ ὑψόμετρο 750 μέτρων βρίσκεται ἡ μονὴ Ὁμπλοῦ¹, χτισμένη ἀνάμεσα σὲ πελώρια, σίγουρα αἰωνόβια, δέντρα. Ἡ μονὴ φαίνεται κτίσμα τοῦ 14ου αἰώνα, μόλις ὅμως τὸ 1581 ὑπάρχει ἡ πρώτη πληροφορία γι' αὐτήν.

Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ν' ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μὲ τὴ μονή. Ἐνδιαφέρει ἓνα κιβωτίδιο, ποὺ ἦταν τοποθετημένο σ' ἓνα ὄχι πολὺ ἀσφαλὲς ντουλαπάκι τῆς μονῆς, καὶ εἶναι τὸ μοναδικὸ ποὺ βρίσκεται στὴν Ἑλλάδα. Πρόκειται γιὰ ἓνα κιβωτίδιο ξύλινο, ἐπικαλυμμένο μὲ πλάκες ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο σκαλισμένο μὲ μιὰ διακόσμηση σὲ χαμηλὸ ἀνάγλυφο (Πίν. 113 - 114).

Τὴν προέλευσή του περιγράφει ὁ Θωμόπουλος², ποὺ γράφει: «Τὸ ἐλεφάντινον κυτίον ἀνήκον τῇ Μονῇ Μπαμπιώτου ἐπωλήθη ταύτῃ τὴν 15 Μαΐου 1794 ἀντὶ γροσίων 150 ὑπὸ Ἀνδρέου Μαραβέγια κατὰ τὸ σωζόμενον πωλητήριον ἔγγραφον ἔχον ἐν ἀρχῇ οὕτω: “Ἐν Θεοῦ ὀνόματι, Ἀμήν. Ἐπροσεφέρθησαν σωματικῶς εἰς ταύτην τὴν Καντζελαρίαν τοῦ Βενέτικου Κονσουλάτου εἰς τὴν Πάτραν, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ Παναγιώτατος ἐν Ἱερομονάχοις Ἀνανίας καθηγούμενος τῆς σεβασμιωτάτης Μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐπονομαζομένης Μπαμπιώτισας, κειμένης εἰς τὰ περίχωρα ταύτης τῆς πολιτείας καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ὁ κυρ Ἀνδρέας Κοκόλης Μαραβέγιας Π. Ἀνδρέα ἀπὸ Κεφαλληνίαν, ἐκ χωρίου Κοκολάτα, περιοχῆς Ἐρισοῦ, Νικόλαος Κοντογούρης Καντζηλιέρης ἐπικ. Angelo Co. Rosalem per la Ser. Republica di Venezia. Console Generale in Arta, Lepanto, Patraso”». Ἡ Μονὴ Μπαμπιώτου ἦταν παράρτημα τῆς Μονῆς Ὁμπλοῦ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα³.

Οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι πολὺ χρήσιμες γιὰ τὴν βεβαιώσουν τὴ γνη-

1. Ὁ Στέφανος Ν. Θωμόπουλος ἔχει γράψει μιὰ πραγματεία: Ἱερὰ μονὴ Ὁμπλοῦ, ἐν Πάτραις 1903. Προτείνει διάφορες ἐρμηνεῖες γιὰ τὸ ὄνομα τῆς μονῆς ποὺ πραγματικὰ παραξενεύει. Ὁ Λίνος Πολίτης δημοσίευσε στὸν Α' τόμο τῶν Πελοποννησιακῶν (1956), ἓνα ἄρθρο μὲ τίτλο: Ἡ Μονὴ Ὁμπλοῦ κοντὰ στὴν Πάτρα, ὅπου ἀρνεῖται κάθε συζήτηση πάνω στοῦ θέματος, ποὺ δὲν βασίζεται σὲ ἐπιστημονικὲς πληροφορίες. Ὁ Πολίτης διορθώνει ἐπίσης καὶ μιὰ οὐσιαστικὴ χρονολογία ποὺ ὁ Θωμόπουλος διάβασε λανθασμένα, δηλαδὴ διάβασε 1189 ἀντὶ τοῦ πραγματικοῦ 1789.

2. Στ. Θωμοπούλου, ἔ.ἀ. ὑπόσημ. στὴ σ. 29.

3. Ἐ.ἀ. 37, ὑπόσημ. 1.

σιότητα του κιβωτιδίου με εξωτερικά στοιχεῖα ἀπόλυτα ἀσφαλῆ, πέρα ἀπὸ τὰ ἐσωτερικά, πὺν θὰ βοηθήσουν καὶ στὴ χρονολόγησή του.

Οἱ διαστάσεις καὶ ἡ μορφή του: Μῆκος 239 χιλ., πλάτος 127 χιλ. καὶ ὕψος 93 χιλ. "Ὅπως πολλὰ ἀπὸ τὰ κιβωτίδια τοῦ εἶδους αὐτοῦ, κλείνει μ' ἓνα συρταρωτὸ καπάκι, πὺν τραβιέται πρὸς τ' ἄριστερά (Πίν. 113α καὶ 114β). Ὁ ξύλινος σκελετὸς συγκρατιέται με σφηνόμορφες ἐγκοπὲς (μόρσα), ὅπως σὲ πολλὰ παρόμοια κιβώτια.

Οἱ σιδερένιοι χαλκάδες γιὰ τὸ χερούλι εἶναι μεταγενέστεροι ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ὑπῆρχαν ἀνάλογοι καὶ ἀρχικά. Τὰ κιβώτια αὐτὰ εἶχαν συνήθως κλειδαριά. Τῆς μιᾶς μικρῆς πλευρᾶς (τῆς δεξιᾶς) λείπει ἡ ἐπένδυση ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο.

Ἡ χρήση του: Δὲν εἶναι λειψανοθήκη. "Ἀν ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε γιὰ τέτοιο σκοπὸ αὐτὸ εἶναι ἀδιάφορο. Ἡ ἀρχικὴ χρῆση ἦταν γιὰ κοσμήματα ἢ καὶ νομίσματα πὺν χάριζαν στὴ νύφη.

Τὰ τυφικά αὐτὰ κιβωτίδια συνεχίζουν μιὰν ἀρχαία ἐλληνικὴ παράδοση, ὅπως τὴ γνωρίζομε ἀπὸ τὴν ἀγγειογραφία καὶ τὶς ἐπιτύμβιες στῆλες τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. "Ἀπὸ ἓνα τέτοιο κιβωτίδιο βγάζει ὁ Πολυνείκης τὸ περιδέραιο με τὸ ὁποῖο ἀποπλάνησε τὴν Ἑριφύλη, σύζυγο τοῦ Ἀμφιαράου, ὅπως φαίνεται σὲ μία πελίκη στὸ Lecce⁴ (Ἰταλία). Ὁμοιο κιβωτίδιο φαίνεται ἐπίσης σὲ μιὰν ἄλλη πελίκη στὸ Λένινγκραντ, ὅπου παριστάνεται τὸ λουτρὸ τῆς νύφης⁵. Στὸ ἐπιτύμβιο τῆς Ἀμεινόκλειας, ἡ θεραπαινὶς κρατεῖ ἓνα ἀνάλογο κιβωτίδιο γιὰ νὰ προσφέρει κοσμήματα πὺν φύλαγε ἀπὸ νύφη ἢ κυρία της γιὰ νὰ στολιστεῖ γιὰ τελευταία φορά. "Ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ προορισμὸς τοῦ κιβωτιδίου αὐτοῦ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς κύριας πλευρᾶς με τοὺς ἐρωτιδεῖς (;) (Πίν. 113α).

ΟΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ, Ἡ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ, Ἡ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ἡ ἐργασία δὲν εἶναι τόσο προσεγμένη ὅπως στὰ παλαιότερα κιβωτίδια τοῦ 10ου ἢ 11ου αἰώνα, καὶ φανερώνει χρησιμοποίησιν παλαιῶν γνωστῶν θεμάτων. Οἱ πλάκες εἶναι καρφωμένες με καρφιὰ μπρούντζινα. Σὲ μερικά ἀπὸ τὰ κιβωτίδια τοῦ εἶδους αὐτοῦ φαίνεται κάποτε καὶ ἓνα ἐλαφρὸ χρύσωμα. Πάντως δὲν διακρίνονται ἐδῶ κανένα ἴχνος χρυσοῦ ἢ ἄλλα χρώματα.

Στὸ κέντρο τῆς κύριας πλευρᾶς (Πίν. 113α) τέσσερα παιδάκια γυμνὰ (ἐρωτιδεῖς;) παίζουν ἀνάμεσα σ' ἓνα κλαρὶ (ἀνάμνησιν κληματαριᾶς;). Ἡ κόμωση τῶν παιδιῶν μιμεῖται κάπως πιὸ ἀδέξια τὸ πλάσιμο πὺν συναντᾶμε σὲ παλαιότερα ἐλεφαντοστὰ τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰώνα πρὸς τὸν 11ο, πὺν

4. E. Buschor, Griechische Vasenmalerei, München 1923, εἰκ. 142, σ. 195.

5. E. Buschor, ἔ.ἀ. 219.

θά χρησίμευσαν για ύποδείγματα. Π.χ. στο κιβωτίδιο του Victoria and Albert Museum του Λονδίνου του 10ου αιώνα⁶ ή του Λούβρου⁷, των αρχών του 11ου. Το θέμα είναι ταιριαστό για το γάμο και δεν έχει κανένα θρησκευτικό νόημα.

Στις πλευρές υπάρχουν θέματα διακοσμητικά με ζῶα, που έχουν την προέλευσή τους κυρίως από την Ἀνατολή (Σασσανιδικά). Οἱ μακρὲς πλευρὲς κοσμοῦνται κυρίως με δύο ὀρθογώνια πλακίδια ἢ κάθε μιὰ (Πίν. 113β καὶ 114α) καὶ ἀπὸ τὶς μικρὲς ἢ μία μόνο διατηρεῖ τὴ διακόσμησή της μ' ἓνα παγώνι μπρὸς σ' ἓνα περιρραντήριο (Πίν. 114β).

Στὰ τρία πλακίδια τῶν μακρῶν πλευρῶν (Πίν. 113β πρῶτο καὶ δεύτερο καὶ 114α, δεύτερο) τὰ ζῶα στέκουν ἀντικριστὰ ἐνῶ στὸ τέταρτο (Πίν. 114α, πρῶτο) τὰ ζῶα τρέχουν ζωηρά. Στὸν Πίν. 113β, πρῶτο, φαίνονται τὰ ζῶα σὰν δυὸ λιοντάρια, στὸν Πίν. 113β, δεύτερο, φαίνεται τὸ δεξιὸ μόνο σὰν λιοντάρι ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ζῶο εἶναι πιὸ ἀκαθόριστο. Στὸν Πίν. 114α, δεύτερο, εἰκονίζονται δύο φτερωτοὶ γρύπες. Καὶ τὰ τρία πλακίδια αὐτὰ θυμίζουν τοὺς φύλακες τοῦ «δέντρου τῆς ζωῆς», ἓνα θέμα ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ τέχνη καὶ στὴν πλήρη του μορφὴ εἰκόνιζε δύο ἀντικριστὰ ζῶα καὶ ἀνάμεσά τους τὸ «δέντρο τῆς ζωῆς».

Τὰ τρία πρῶτα πλακίδια ἔχουν κοινὸ χαρακτηριστικὸ τὴν περίεργη θέσι τῆς οὐρᾶς, ποὺ περνώντας κάτω ἀπὸ τὸ πόδι ὑψώνεται κολλημένη στὴν κοιλιά σὰν φίδι. Τέτοια διάταξη τῆς οὐρᾶς συναντᾶ κανεὶς σὲ κιβωτίδια 12ου αἰώνα, ὅπως σ' ἓνα στὸ Musée d'Arts Décoratifs στὶς Βρυξέλλες καὶ σ' ἓνα ἄλλο στὸ Detroit⁸. Ἀσφαλῶς ἡ διάταξη αὐτὴ ὀφείλεται στὴ δυσκολία ποὺ παρουσιάζει τὸ ἄπλωμα τῆς οὐρᾶς στὴ φυσιολογικὴ θέσι, γιατί στὴν περίπτωσι αὐτὴ θὰ δημιουργοῦσε προβλήματα χώρου, ἐνῶ ὅπως τὴν τακτοποίησε ὁ τεχνίτης γεμίζει τὸ κενὸ πάνω ἀπὸ τὴ ράχη δημιουργώντας ἓνα διακοσμητικὸ θέμα. Ἔτσι συμπληρώνεται τὸ κενὸ ποὺ ἀπέφευγε ἡ τέχνη αὐτή.

Στὸν Πίν. 114α, πρῶτο, τρέχουν δύο ζῶα (σκύλοι; λύκοι;). Τὸ ζῶο ποὺ προηγεῖται φαίνεται σὰν νὰ μὴν ἔχει οὐρά. Ἐδῶ φανερόνεται ἡ ἀμηχανία τοῦ τεχνίτη νὰ λύσει τὸ πρόβλημα αὐτό. Τὸ κενὸ ἢ μᾶλλον ὁ φόβος γιὰ τὸ κενὸ (*horror vacui*) συμπληρώθηκε μ' ἓνα δεινὸ δέντρο (σὰν κυπαρίσσι), ἐκτὸς κλίμακος, κάτω ἀπὸ τὸ ζῶο, γυρτό, ποὺ ἐνισχύει τὴ φορὰ τοῦ κυνηγητοῦ. Ζῶα χωρὶς οὐρά (ἢ μὲ κομμένη) ἔχομε σὲ δύο παραδείγματα, πάλι ἀπὸ τὸ 12ο αἰώνα, τὸ ἓνα στὴ Νέα Ὑόρκη στὸ Metropolitan Museum καὶ τὸ δεύτερο στὴ Lyon, στὸ Musée du Palais des Arts⁹. Στὴν παράστασι με τοὺς δύο

6. A. d. Goldschmidt - Kurt Weitzmann, *Elfenbeinskulpturen*, Βερολίνο 1930, I, No 21a.

7. Ἔ.ἀ. No. 26 e.

8. Ἔ.ἀ. Brux. No 56 b, e, Detr. No 62 b, στὴ μέση τῆς παράστασις.

9. Ἔ.ἀ. Ν. Ὑόρκη No 57 b καὶ d καὶ Lyon No 54 κάτω.

φτερωτούς γρύπες (Πίν. 114α, δεύτερο) τὸ κενὸ ποὺ θὰ σχηματίζοταν ἀνάμεσά τους γεμίζει μὲ τὰ δύο φτερά τους σὲ ὀριζόντια θέση.

Ὅλες τὶς παραστάσεις τοῦ κιβωτιδίου περιβάλλουν ταινίες μὲ ρόδακες. Οἱ ρόδακες εἶναι ἕνα καθαρὰ διακοσμητικὸ θέμα ποὺ στολίζει πραγματικά, πλουτίζει, ἀπομονώνει τὴν παράσταση.

Οἱ διακοσμητικὲς ταινίες μὲ ρόδακες ἢ καὶ ἄλλα θέματα, ὅπως κεφάλια, συνοδεύουν πάντα τὶς παραστάσεις στὰ κιβωτίδια αὐτά. Παράλληλα βοηθοῦν σημαντικὰ στὴ χρονολογικὴ κατάταξη τῶν ἔργων, γιατί εἶναι ἕνα θέμα ποὺ ἀλλάζει μορφή μὲ τὸ χρόνο. Ἡ ταινία μὲ τὴ μορφή ποὺ παρουσιάζεται στὸ κιβωτίδιο συναντιέται στὸ 12ο αἰώνα. Καὶ πιὸ συγκεκριμένα, στὸ 12ο μόνο αἰώνα συναντᾷ κανεὶς τὴ μορφή ποὺ παρουσιάζει ἡ συμπλήρωση τοῦ κενοῦ, ὅπως σχηματίζεται ἐκεῖ ὅπου δὲν χωρεῖ ὁλόκληρος ὁ κύκλος μὲ τὸ ρόδακα (Πίν. 113α στὸ συρταρωτὸ σκέπασμα στὴ δεξιὰ πλευρὰ μεταξὺ δευτέρου καὶ τρίτου κύκλου ἀπὸ πάνω), δηλαδὴ ἕνας μικρὸς ἄδειος κύκλος μὲ ἕνα τρίφυλλο στὶς δύο πλευρές, ὅπως στὰ κιβωτίδια τῆς Ravenna καὶ τοῦ Detroit¹⁰.

Ἀπλούστερη μορφή αὐτῆς τῆς συμπλήρωσης δηλαδὴ μὲ πολὺ μικρὸ κύκλο κι ἕνα μόνο φύλλο συναντᾶται σὲ κιβωτίδιο στὸ Victoria and Albert Museum¹¹, σ' ἕνα ἄλλο στὸ Kaiser Friedrich Museum τοῦ Βερολίνου¹², καὶ σ' ἕνα τρίτο στὴ συλλογὴ Oppenheimer στὸ Λονδίνο¹³.

Ἔτσι μὲ βεβαιότητα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι τὸ κιβωτίδιο εἶναι ἔργο τοῦ 12ου αἰώνα.

Προβληματικὴ εἶναι ἡ προέλευσή του. Ἄν τὰ παλαιότερα, τοῦ 10ου αἰώνα, δείχνουν μιὰ πραγματικὰ ἐπιμελημένη ἐργασία ποὺ φανερώνει μᾶλλον ἐργαστήρι στὴν πρωτεύουσα, στὸ 12ο αἰώνα ἡ λιγότερο ἐπιμελημένη ἐπεξεργασία, ὅπως παρουσιάζεται στὸ κιβωτίδιο αὐτὸ φανερώνει ἴσως ἐργαστήρι ἀπομακρυσμένο πιθανὸν ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἂν ὄχι μιὰ κόπωση τῆς παράδοσης καὶ στὴν ἴδια τὴν περιοχὴ τῆ Κωνσταντινούπολης.

Τὸ κιβωτίδιο αὐτὸ τοῦ 12ου αἰώνα μᾶς φέρνει μαρτυρίες τῆς μεσαιωνικῆς μας εὐαισθησίας, ὅπως ἦταν πρὶν ἀπὸ ὀκτὼ περίπου αἰῶνες, καὶ συγχρόνως μαρτυρεῖ μιὰ παράδοση τριπλάσιων αἰώνων, παράδοση ποὺ εἰκονίζει μιὰ σταθερὴ ἑλληνικὴ προσήλωση στὴν πολιτιστικὴ ἰδέα τῆς ὁμορφιάς ποὺ ταυριάζει στὴ νέα κοπέλα στὴν ἱερὴ ὥρα τοῦ γάμου της.

ΜΑΡΙΝΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ

10. Ἐ.ἁ. Rav. No 60 e καὶ Detr. No 62.

11. Ἐ.ἁ. No 32 e, τοῦ τέλους τοῦ 11ου αἰώνα - ἀρχῶν 12ου.

12. Ἐ.ἁ. No 53 b, d, e, τοῦ 12ου αἰώνα.

13. Ἐ.ἁ. No 55 b, e, τοῦ 12ου αἰώνα.

RÉSUMÉ

UN COFFRET EN IVOIRE AU MONASTÈRE D'OULOÛ

(Pl. 113 - 114)

Le seul coffret en ivoire existant en Grèce se trouve dans un petit monastère dans la région de Patras, acheté au 18e siècle d'un commerçant originaire de Céphalonie. Assez bien conservé, le coffret est décoré de scènes en relief encadrées de rosettes. Sur le couvercle des enfants (amours?) jouent entre des feuillages de vigne(?) (Pl. 113a). Sur l'un des longs côtés, sont représentés dans deux panneaux deux lions affrontés et un lion en face d'une bête difficilement identifiable (Pl. 111β). Sur l'autre côté deux bêtes (chiens?) courant et deux griffons affrontés (Pl. 114a). Sur l'un des petits côtés — l'autre est perdu — figure un paon devant une phiale.

Le travail peu soigné, le dessin imprécis, d'autre part la place de la queue qui dépasse la cuisse montant devant le ventre de la bête, trait commun dans les figures des bêtes, placeraient la provenance du coffret dans la périphérie et la date au 12e siècle.

M. KALLIGAS

α. Ἡ ἐπάνω πλευρὰ μετὰ τὸ συρταρωτὸ καπάκι (βλ. καὶ πίν. 114β). Διακρίνονται οἱ χαλκάδες. Στὴν κεντρικὴ ζώνη παίζουν τέσσερις ἐρωτιδεῖς (:) μ' ἓνα κλαρί κληματαριᾶς. Τὴν παράσταση περιβάλλει ταινία μετὰ ρόδακες. β. Μία ἀπὸ τῆς μακριᾶς πλευρᾶς. Ἀριστερὰ, δύο λιοντάρια καὶ δεξιὰ, φανταστικὸ μᾶλλον ζῷο καὶ λιοντάρι.

α. 'Η δεύτερη μακριά πλευρά. 'Αριστερά, ζώα που τρέχουν καὶ δεξιὰ φτερωτοὶ γρύπες. β. 'Η μικρὴ πλευρὰ μὲ τὸ παγῶνι ποὺ πίνει ἀπὸ περιρραντήριο.